

RAVASZ ISTVÁN

A SZÉKELYFÖLDI HADMŰVELETEK 1944-BEN

1944 nyarán a magyar politikai és katonai vezetésben sokan hitték, hogy a háború még távol tartható Magyarországtól. Maga a Honvéd Vezérkar főnöke, Vörös János vezérezredes is bizakodón jelentette ki, hogy a Kárpátokban (német segítséggel) a szovjet haderő hosszabb ideig feltartóztatható.

■ 1944 nyarán a magyar politikai és katonai vezetésben sokan hitték, hogy a háború még távol tartható Magyarországtól. Maga a Honvéd Vezérkar Főnöke, Vörös János vezérezredes is bizakodón jelentette ki, hogy a Kárpátokban (német segítséggel) a szovjet haderő hosszabb ideig feltartóztatható. A minta az 1915–1917 közötti kitartás volt a Kárpátokban.

1944 nyarának végére az összefüggő front Kárpátaljával szemben megközelítette a történelmi határt, ám a magyar 1. hadsereg megszállárdította arcvonalát az Északkeleti-Kárpátokban, a hegység erdélyi szakasza és a szovjet csapatok között ott állt a német Dél-Ukrajna Hadsereg-csoport és a román haderő tekintélyes része. Augusztus utolsó dekádjában azonban gyökeres fordulat következett be: Románia augusztus 23-i átállása nyomán a szovjet haderő napokon belül a Kárpátokban állt. A magyar hadvezetés megkísérelte lezárni a Déli-Kárpátokat is, ám az újjászervezett 2. hadsereg szeptember 5-én megindított támadása elkésett, a tordai csatában a honvédek arra voltak képesek, hogy egy hónapon át megakadályozzák az egyesült szovjet–román erők áttörését az ország belső területei felé.

A román átálláskor Észak-Erdélyben a IX. hadtestparancsnokság és a Székely Határvédelmi Erők Parancsnoksága alá tartozó erők állomásoztak. A IX. hadtest alakulatai közül csak a 9. határvadászdandár volt teljes harcértékű, a többi feltöltetlen keret. A hadtest parancsnoka

Veress Lajos altábornagy (szeptember 1-jétől vezérezredes) volt. Beosztását 1942. november 15-e óta töltötte be, s 1944. augusztus 25-től őt bízták meg a 2. hadsereg megalakításával. A IX. hadtest vezetését Kovács Gyula vezérőrnagy (szeptember 1-től altábornagy) vette át.¹

A IX. hadtestet augusztus 28-án a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz közvetlen alárendeltségébe utalták.² A vezetési struktúrában elfoglalt helye a Székelyföld kiürítéséig nem változott, ugyanis térben a Torda felé felvonult II. és a IX. hadtest között helyezkedett el a német Gruppe Siebenbürgen, a német 6. hadsereg LXXII. hadteste, LVII. páncéloshadteste, később a német 8. hadsereg XXIX. hadteste.

A 9. határvadászdandár parancsnoksága Csíkszeredában volt. Alárendeltségébe három határvadászcsoportban négy határvadász-zászlóalj tartozott, egyenként három-három határvadász- és egy nehézfegyverszázaddal. A 65. határvadászcsoport parancsnoksága Gyergyószentmiklóson, az ennek alárendelt 21. határvadász-zászlóalj Gyergyótölgyesen; a 70. határvadászcsoport parancsnoksága Csíkszeredában, a kötelékébe tartozó 32. határvadász-zászlóalj Gyimesfelsőlokon volt. A sepsiszentgyörgyi 67. határvadászcsoport-parancsnokság kötelékébe két határvadász-zászlóalj tartozott. A 24. zászlóalj parancsnoksága Kézdivásárhelyen, 1. százada Berecken; a 26. zászlóalj parancsnoksága Sepsiszentgyörgyön települt. Ez a négy zászlóalj használta a hegyi megnevezést is.³

Két határvadászcsoport nem tartozott a 9. határvadászdandár kötelékébe, de a Székely Határvédelmi Erőkébe igen, amelynek parancsnoka 1944. július 1. és október 16. között Horváth Ferenc vezérőrnagy volt. A 68. csoport parancsnoksága és az annak alárendelt 34. határvadász-zászlóalj Székelyudvarhelyre, a 69. csoport parancsnoksága Marosvásárhelyre települt, úgyszintén az ennek alárendelt 23. határvadász-zászlóalj parancsnoksága. A 69. csoportba tartozó 22. határvadász-zászlóalj parancsnoksága Besztercén volt. A Székely Határvédelmi Erőket alárendelték a IX. hadtest parancsnokságának. A 9. határvadászdandárba tartozott az 59. határportyázó-zászlóalj is, kötelékében két határportyázó-századdal, a 26. határvadász-zászlóalj határszakaszán. Hat portyázó század helyezkedett el a többi határvadász-zászlóalj körzetében, azok alárendeltségében.⁴

A történelmi magyar-román határon (a második bécsi döntés nyomán keletkezett nem) 1940-től építették ki Árpád-vonalat, amely ugyan nem képezett összefüggő védelmi vonalat, de 1944 augusztusára több eleme már állt (elsősorban a völgyzárak). Ezeket a Radnai-havasoktól az Ojtozi-szorosig összesen tizenkettő erődszakad biztosította, amelyek a határvadászcsoport-parancsnokságok alárendeltjei voltak: 21/1. Békás, 21/2. Maroshévíz, 21/3. Borszék, 21/4. és 5. Gyergyótölgyes, 21/6. Palotailva, 32/1. Úzvölgy-Zollamt, 32/2. Gyimesfelsőlok, 32/3. Gyimesközéplek, 24/1. Ojtoz-telep, 24/2. Kászónújfalu, 59/1. Tusnádfürdő.⁵

A Székely Határvédelmi Erőkhöz tartozott húsz székely határőrszázalaj. E milicijellegű egységek működése a határhoz kötődött: 1. és 2. zászlóalj Gyergyószentmiklós, 3. Ditró, 4. Csíkszépvíz, 5. Karcfalva, 6. Csíkszereda, 8. Kézdivásárhely, 10. Kovászna, 11. és 12. Sepsiszentgyörgy, 13. Barót, 14. Székelyudvarhely, 15. Oklánd, 17. Székelykeresztúr, 18. Parajd, 19. Marosvásárhely, 20. Erdőszentgyörgy, 21. Ákosfalva, 22. Mezőmadaras, 27. Nyárádszereda. Egy zászlóaljba négy határőrszázad, egy nehézfegyverszázad és egy árkászszakasz tartozott.⁶

A Honvéd Vezérkar főnökének helyettese, László Dezső altábornagy augusztus 24-én 03⁴⁵-kor határzárakat rendelt el a magyar-román határon.⁷ Intézkedett a pótseregtettek mozgósítására, felvonultatására s Észak-Erdély és a Székelyföld

katonai biztosítására a IX. hadtestparancsnokság felé: a Székely Határvédelmi Erők azonnal szállják meg a Keleti-Kárpátok átjáróit.⁸ Elrendelte a felállítás alatt álló 5 új határvadász-zászlóalj felvonulását is, közülük a 7. zászlóaljat a Székelyföldre az Ojtozitól a Bodza-szorosig, a 33. zászlóaljat a Radnai- és a Borgói-szorosba irányították. Ez utóbbi mellett 4 új erődszázadot is felállítottak: 33/1. Óradna, 33/2. Nagylva, 33/3. Marosborgó, 33/4. Tihucza.⁹ A pótseregtestek közül a 2. tábori póthadosztályt Csíkszeredára irányították. Ennek alárendeltségébe 27-én belépett a 65. és 69. határvadászcsoport, valamint a 10. rohamtüzérségi hadosztály.¹⁰ A hadosztály 28-án a Székely Határvédelmi Erők, ezzel a IX. hadtest alárendeltségébe lépett.¹¹

A 2. és 3. Ukrán Hadseregcsoporthoz 1944. augusztus 20-án indított iasi–chişinăui hadművelete és a három nappal későbbi román átállás megroppantotta a frontot. A szervezetszerű német kötelékek nagyrészt felbomlottak, összeverődött részekből alakultak harccsoportok, amelyeket a napi jelentések a parancsnok nevével említenek. Példa erre a Gruppe Abraham, amely az Ojtozi-szorosba vonult vissza Moldvából és megnevezését Erich Abraham altábornagyról, a német 76. gyaloghadosztály parancsnokáról nyerte.¹²

A 2. Ukrán Hadseregcsoporthoz jobb szárnya gyorsan közeledett a Keleti-Kárpátokhoz. A 7. gárdahadsereg ékei Bákó (Bacău) elfoglalása után elérték a hegyekbe felvezető Tatros (Trotus) völgyét és oldalágait.¹³ 24-én a német 8. hadseregparancsnokság áttelepült Csíkszeredára, az első, visszavonuló német katonák ezzel, egy nappal a román átállás után, átlépték a magyar határt.¹⁴ 25-én a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz törzse beérkezett Sepsiszentgyörgyre, majd 28-án a Honvéd Vezérkar javaslatára törzsszállását Szovátára helyezte át.¹⁵ 28-án a 8. hadseregparancsnoksága áttelepült Maroshévízre, a 6. hadsereg pedig Sepsibesenyőre – ez utóbbi a Havasalföldről. Ezzel mindhárom német fő hadműveleti vezetési szerv magyar területre került.¹⁶

Augusztus 25-én az Abraham-csoport Aknavásáron (Târgu Ocna) keresztül behátrált az Ojtozi-szoros keleti felvezető ágába.¹⁷ Egyes részei feljebb menve a Tatros völgyében, Dormánfalvánál (Dărmăneşti) az Úz, Kománfalvánál (Comăneşti) a Csobányos völgyébe fordultak be.¹⁸ 26-án a német 46. gyaloghadosztály és egy műszaki zászlóalj részeitől szervezett Gruppe Festner érkezett a Csobányos völgyébe,¹⁹ 30-án a csoport egy másik része a Gyimesi-szorosban érte el a határt.²⁰ 27-én a hadseregcsoporthoz vezérkari főnöke az Abraham- és Festner-csoportot a német LVII. páncélos hadtest parancsnokság alárendeltségébe léptette.²¹ 30-án újabb német harccsoportok kerültek a határvédelem harcrendjébe. A Gyimesi-szoros védelmének megerősítésére Csíkszereda térségében megalakították a Scholze-csoportot, az Úz völgyében megjelent a Breith-csoport, az Ojtozi-szorosban a Busch-csoport.²² Szeptember 5-én a Székelyföld déli része a német 6. hadseregparancsnokság vezetése alá került.²³

A szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság hadműveleti utasításai első ízben augusztus 29-én érintettek magyar területeket. Ez a 2. Ukrán Hadseregcsoporthoz két részre osztotta. A jobb szárny 7. gárda-, 40. hadseregnek és 2. (Gorskov-) lovasgépített csoportnak a Keleti-Kárpátok hágóin keresztül ki kellett jutnia a Beszterce–Kolozsvár–Nagyenyed–Nagyszeben-vonalra, a bal szárny 27., 53. hadseregnek és 6. gárda-harcoksihadseregnek a Duna vaskapui áttörésének irányába kellett támadnia.²⁴ A bal szárnyat szeptember 5-én fordították északnak, a Déli-Kárpátok román kézben lévő hágóin át Erdély belsejébe. A szovjet hadvezetés ezzel kívánta megakadályozni a magyar 2. hadsereg kijutását a Déli-Kárpá-

tokba, illetve a hátába kerülni a Székelyföldön harcoló csapatoknak. A jobb szárnynak a későbbiekben a Nyírségben fel kellett vennie az összeköttetést a Kárpátalja felől érkező 4. Ukrán Hadseregcsoporttal: megjelent a hadműveleti szintű bekerítését célzó szovjet elképzelés.²⁵

Az első harcok magyar területen azonban nemcsak ott törtek ki, ahol a szovjet csapatok elérték a határt. A román király augusztus 23-án 22 órakor a rádióban elhangzott kiáltványában és a román Nagyvezérkar főnökének azzal egyidejűleg kiadott hadparancsában egyaránt szerepelt, hogy a román hadsereg indítson aktív hadműveleteket Észak-Erdélyben a német–magyar csapatok ellen. A hadparancs szerint: „III. Ideca generala operativa: (...) d./ Actiune ofensiva pentru recucerirea Ardealului de Nord (...) Pentru actiunea ofensiva contra trupelor germano–maghiare din Transilvania de Nord...”²⁶

Az augusztus 25-étől kezdődő határátlépések nem öltöttek komolyabb jelleget. A betört kisebb – zömmel határőr – erőket a magyar határvédelem minden esetben vissza tudta vetni a határon túlra, úgy hogy nem lépték át a határt az aktív határvédelem Legfelsőbb Honvédelmi Tanács által szeptember 1-jén történt elrendeléséig.²⁷ Ez utóbbi azt jelentette, hogy üldözés vagy védőállások felvétele céljából már át lehetett lépni a határt. A román haderő csak akkor indított támadó hadműveleteket, amikor arcvonalára már felzárkózott a 2. Ukrán Hadseregcsoport.

Augusztus 26-án az összefüggő front (amennyire összefüggőnek tekinthető a visszavonuló német csapattörédek és az őket üldöző szovjet csapatok saktáblaszerű halmaza) elérte és átlépte a határt. Ha ezen az alapon a *magyarországi hadműveletek* kezdőnapjának augusztus 26-át jelöljük, akkor a *magyarországi harcok* kezdőnapjának meghatározásánál – a fentiek alapján – vissza kell lépünk egy napot. Megkezdődtek az 1945. április 12-ig tartó magyarországi hadműveletek.²⁸

Augusztus 26-án egy szovjet harccsoport elérte az Ojtozi-szoros keleti bejáratánál román oldalon lévő Gorzafalvát (Grozești), egy harcokocsikkal megerősített gyalogos kötelék pedig Dormánfalva (Dărmănești) irányából feljött az Úz völgyében, és átlépte a határt.²⁹ 26-án a Csobányos völgyében is behatoltak magyar területre; ám noha nem ütköztek számottevő ellenállásba, mégis megálltak, arra következtethetünk, hogy egy kisebb oldalbiztosító őrs vagy harcfelderítő járőr hatolt be a völgye.³⁰

A térséget – a szovjet erőkhöz viszonyítva – csekély harcértékű csapatok védtek. A 32. határvadász-zászlóalj 1. lövészszászada és 32. határportyázó-szászada az Úz völgyébe települt, ez utóbbi 1. őrsé közvetlen a határra (az ún. Zollamthoz), a zászlóalj 2. lövészszászada a Csobányos-völgybe, a határtól beljebb fekvő Csobányos-telepre és a völgyzárhoz. A 26. határvadász-zászlóalj 2. lövészszászada az Ojtozi-szorosban a határon lévő Sósmezőre települt. Az erődszászadok közül a 32/1. az Úz völgyében a Csuklyánka-hegy oldalában, Úzvölgy-telep keleti kijáratánál, a 24/1. Ojtoz-telep térségében biztosította a völgyzárakat. A 32. határvadász-zászlóalj hegyi ágyúsütegének állásai a két völgy közötti Magyarós-hegyen voltak. Ezen kötelékeket erősítették az Úz völgyében a 11., a Csobányos völgyében a 13. székely határőrzászlóalj századai. Egyes források – tévesen – a 4. székely határőrzászlóaljat jelölik meg mindkét völgyben. A 11. zászlóalj szomszédja az Ojtozi-szoros irányában a 10. székely határőrzászlóalj volt.³¹ Az Úz völgyében az Abraham-csoport hozzávetőleg egy század erőben az Orjospatak mentén foglalt állásokat. A Csobányos-völgy védőit a német Festner-csoport támogatta.³²

Az Úz völgyében, a Zollamt és az Aklos-csárda között állt az az Árpád-vonalba illeszkedő Mátyás-erőd, amelyet Némay László százados 32/1. erődszázada biztosított. A térségben még megtalálhatók voltak a munkácsi m. kir. 11. gyalogezred által az I. világháborúban kialakított állásrendszerek, amelyeket a 11. székely határőrszázalój katonái „használatba is vettek.”³³

Az Úz völgyébe behatolt szovjet csoport gyalogsága a 7. gárdahadsereghez, harckocsizó köteléke a 2. (Gorskov-) lovas-gépesített csoport 23. harckocsihadtestéhez tartozott. Az Úz völgyében egyébiránt a Gorskov-csoport 5. lovashadteste, az Ojtozi-szorosban 23. harckocsihadteste támadott.³⁴

Az Úz völgyébe betört harccsoport, 20–30 harckocsival, 26-án délelőtt meglepetésszerűen elfoglalta a határon lévő vámházat, majd Úzvölgy-telepet, s körülrzáta a völgyzárát. A védők a völgyet szegélyező hegyekre húzódtak. Az erődöt délután fél négykor üritették ki, amikor elfogyott a lőszer. A szovjet ékek – az írott források szerint – befutottak az Aklos csárdáig. Szabó József János helyszíni kutatásai szerint azonban, miután elhagyták az Úzvölgy-telepet és az erődszázad körletét, még az aklosi elágazó és a Rugát-tető előtt elakadtak a 10 km hosszú szurdokban.³⁵ A szovjet harckocsik közül többet a Szászrégenből felszálló német Ju-87 „Stuka” zuhanóbombázók lőtték ki.³⁶

A német források Poiana Uzului elvesztéséről tudósítanak, de azt egyértelműen meghatározzák, hogy ez a határ magyar oldalán következett be;³⁷ ám ott Valea Uzului feküdt. A németek összekeverhették a két telep, Úzmező (Poiana Uzului) és Úzvölgy (Valea Uzului) nevét. Egy visszaemlékezés a Magyarós-hegyen lévő állások bekerítését is megemlíti, ami csak akkor volt lehetséges, ha a szovjet csapatok túlhaladták Úzvölgy-telepet. A német forrás 27-ére teszi Úzvölgy-telep elfoglalását, ám az egykori résztvevők egybehangzó állítása szerint az 26-án történt meg.³⁸

27-én reggel a szovjet 23. harckocsihadtest az Ojtozi-völgyben, betörve a magyar 26/2. határportyázó-század és a német Abraham-csoport védelmébe, elfoglalta Sósmezőt. A német–magyar csapatok nem erőltették az Ojtoz völgyének kiszélesedésében fekvő nagyközség védelmét, inkább visszavonultak az Ojtozi-szoros keleti bejáratánál kiépített, s a 24/1. erődszázad által megszállt völgyzárhoz.³⁹ Kora délelőtt még ellenlökést⁴⁰ készítettek elő, ám 17,15-kor már Sósmező nagyközség elvesztéséről futott be jelentés.⁴¹

Sósmező önálló község volt, Úzvölgy-telep nem, hanem térben különálló lakott hely. Ilyenformán *Úzvölgy-telep volt az első település és Sósmező az első község, ami 1944-ben Magyarország akkori területén a szovjet csapatok birtokába került.*

26-án a Csobányos völgyében érték el a szovjet csapatok a Magyarós-hegy északi lábait, 27-én az Úz völgyében a délit. A 11. székely határőrszázalójtól a hegyen állásban lévő és az oda az Úz völgyéből felhúzódtott katonák (mintegy 370 ember) 28-ára virradóra visszavonultak a Csobányos-völgybe. Akik északnak mentek le a hegyről, mivel nem tudtak még az oroszok jelenlétéről a Csobányos völgyében, fogásba estek, akik északnyugat felé húzódtak vissza, 28-án estére megérkeztek Csíkménaságra. A hegyről tüzéséggel (kézifegyverekkel a távolság miatt nem) elvileg ellenőrizni lehetett mind az Úz, mind a Csobányos völgyét, ezt az I. világháború bebizonyította. A hegy védői mégsem tettek kísérletet a Csobányos-völgy tűzzel történő lezárására, mivel a váratlan román átállás miatt nem hajtották végre a tervezett erdőirtást, s így nem látták volna a célpontokat, ha tudtak volna az ottani betörésről. Az Úz völgyében látható szovjet célpontokra leadtak néhány lövést, de lőszerük hamar elfogyott – annak készletezésére sem maradt elegendő idő.⁴²

Aznap, amikor az első szovjet kötelékek átlépték a magyar határt, a Honvéd Vezérkar 6. osztálya semmitmondó közleményt juttatott el a sajtónak. A 11 soros kommunikéből a keleti front eseményeivel foglalkozó három sor így hangzott: „A magyar hadsereg Kárpáti arcvonalán az elmúlt héten kölcsönös felderítő tevékenységen kívül jelentősebb harccselekményekre nem került sor. Az ellenség helyi támadó vállalkozásait mindenütt visszavertük.”⁴³ Ennek alapján az ország lakossága nem tudhatta azt, amit a Székelyföld keleti szegélyén élők már megtapasztalhattak: Mars rátelepedett Tündérországra...

Hogy miként sodorta el a háború forgószele a Magyarország délkeleti szegélyén álló csekélyke erőket, az nem csupán száraz tények időrendbe sorolt halmaza, de keserű érzések megtapasztalása is volt, amelyet felidézni a történeteket átélők visszaemlékezéseiből lehet. Pipafüstjébe burkolózva Keresztes Andor, az erődcsázad egykori aknavető katonája erről így mesélt: „...szabadságon voltam, de amikor augusztus 23-án megtörtént a román átállás, visszarendeltek. Benn voltunk az erődben, készségben. (...) 25-én este szolgálatban voltunk, s amikor lenéztünk azon a szoros völgyön, a határon túl Dormánytól [Dormánfalva – RI] felfelé, az egész völgy tele volt kocsival, lehetett látni, hogy pislákolnak, világoznak, dübörgött minden. A zúgás felhallatszott. Reggel még kivíttek munkára minket. A gyár [az úzvölgyi fűrésztelep, ahol a szolgálatban éppen nem lévő katonák is dolgoztak – RI] is ment még, szombat reggel volt. 9–10 óra felé jött a parancs, hogy hagyjunk azonnal mindent, az állásokat el kell foglalni. Mire az állásokat elfoglaltuk, már a határt lőtték. Olyan rohamosan jöttek fel, hogy a tőkék a gatterban voltak, s az utolsó vonatra [keskeny nyomközű erdei kisvasút a fa szállítására – RI], aki fel tudott ülni az felült, mert az Úz völgyében akkor sok nép volt. Egy bőröndöcskét, egy batyut a kézbe, kicsi gyereket az ölükbe vették, úgy menekültek. A gyártelep megtelt, mert az erőd felé nem tudtak jönni az aknazár meg a harckocsiakadályok miatt, ekkor elindult egy csapat ki a Mogyoróspatakán. De se lőszer nem volt, se semmi egyéb. (...) Parancsot kaptunk a visszavonulásra. A Rácpatakában vonultunk vissza csendesen, amikor besötétedett (...) Az Úz völgyében már nem lehetett, ott oroszok voltak, felmentek gyalogsággal a Rácpatakán, és visszajöttek az Úz völgyébe az erőd mögé a Sóvetőpatakán. (...) Éjjel 11 órára kikerültünk a Sajtetőre. (...) Mikor beindultunk a havas oldalán, hogy a parancs szerint Aklosba beérjünk, hát Aklosban a Szenesmart alatt már lőtték.”⁴⁴

Boér Imre, a 11. székely határőrszázalaj katonája, aki fenn volt a Magyaróshegyen, hasonlóan emlékezik: „Felszerelésünk első világháborús elavult karabély, néhány tojáskézigránát, 40 db élestöltény (...) Augusztus 25-ről 26-ra virradó éjjel (...) nehéz gépjárművek reflektorfényét lehetett látni, felvonulóban a Kárpátok irányába. (...) körülbelül fél 10 és 10 óra között (...) eldördültek az oroszok ágyúí. A tetőről távcsővel láttuk, ahogyan a lángok felcsaptak az Úz-völgyi fatelepen, amelyet belőtték. (...) Rövidesen két orosz tank jelent meg a betongúlasor előtt, mindkettő veszére. Bár a gúlasoron könnyedén átbillentek, de a telitalálat nem késett, amit tüzeink lőtték ki a tetőről. (...) Az erődcsázad teljesítette feladatát mindaddig, amíg visszavonulásra nem kényszerült. Délfelé érkeztek a tetőre, Úz-völgyből az első hírhozók zihálva, csapzottan, már akik megmenekültek. Ők voltak az elsők, akik megütköztek az oroszokkal. Egyetlen orosz katona sem jött fel a Mogyoróstetőre, hiába volt a nagy készség. Nem maradt más lehetőség, minthogy a Mogyoróstető Csobányos felőli (...) lejtőjén levonuljunk a völgybe. (...) Amint szakaszaink majdnem zárt rendben vonultak vissza a szűk völgyben,

az oroszok beváltak, és az adott pillanatban óriási tüzet nyitottak ránk. (...) Akik nem tudtak menekülni, azokat az oroszok lerohanták és elfogták.”⁴⁵

Augusztus 28-án a székelyföldi határ teljes szélességében fellángoltak a harcok. A Honvéd Vezérkar hadműveleti (1.) osztálya napi tájékoztatójából ez érzékelten kitűnik:

„2.hds.

A./ K.Kárpát arcvonal: a Szé. hvéd. pk. védőkörletének D.részén az elg. több helyen átlépte az országhatárt. Éspedig:

az Ojtozi szorosban az elg. kb. 6–8 km. teret nyert.

A Lóbércz-n lévő saját szd. az őt É-ről megkerülni akaró elg-el harcban áll.

A Baska havasa 1367 hárp. területén saját szd. harcban áll az őt bekerítő elg-el.

Az Uz völgyében elg. pc-osok az Aklóscsárdá-ig jutottak előre. Itt lgv. gá-ink 4 elg. hk-t kilőttek. /:ebből 3 drb. T-34-es volt./ A harcok folyamatban vannak. Az Uz völgyből Kászonfeltiz felé orosz előreszivárgás volt megállapítható.

Elg. részek a Csobányos patak völgyében a hv. po. őrsöt visszavetették.

Piricskető-nél az elg. a határszöveget birtokbavette.

Az Uz völgyi helyzet tisztázására Csíkszentmárton körzetéből 3 zlj-as csoport ellentád. van folyamatban. Ennek eredménye még nem ismeretes.”⁴⁶

Augusztus 28-án a Csobányos völgyében óvatosabban haladó szovjet csapatok elérték Csobányos-telepet.⁴⁷ Másnap egy harckocsikkal megerősített harcfelderítő járőr, átlépve a vízválasztót, elérte Csíkszépvíz–Csíkcsonmorton–Csíkszentlélek előterét, de e községektől 9–10 km-re keletre a 32. határ vadász-zászlóalj német páncélozott harcjárművek támogatásával megállította azt, mielőtt még kilépett volna a magasabb hegyek közül.⁴⁸ 30-án a Csobányos völgyéből 28-án kijutott szovjet ékek betörték Csíkszépvízre.⁴⁹ 31-én az állásaikból kivetett magyar alakulatok a 10. rohamtüzérsztyály támogatásával visszafoglalták a községet.⁵⁰

Az Úz völgyében 28-án az arcvonal három napra stabilizálódott. A 26. és 34. határ vadász-zászlóalj, a 11., 12., 18. székely határőrzászlóalj, a 32/1. erőd század, a X. székely utász-zászlóalj és a X. székely híradó-zászlóalj részei a német az Abraham-csoport támogatásával 28-án ellenlökést indítottak, és elérték az Aklos csárdát, ahol a 26. határ vadász-zászlóalj körkörösén védhető támpontja mindaddig képes volt az úzi átjáró lezárására, ameddig a szomszédos völgyeken át a hátába nem kerültek. (Keresztes Andoréknak is ezért kellett pont az Aklos-csárdához vonulniuk az úzi erőd feladása után.) A sikeres ellenlökés a 26. határ vadász-zászlóalj állásait megkerülve beszivárgott szovjet gyalogság felszámolását célozta, s azt a 27. székely könnyűhadosztály Csíkszentmártontól keletre települt nehéztarackosütege támogatta 15 cm-es lövegekkel.⁵¹ Az aklosi elágazóról csak 31-én vonultak vissza Csíkszentmárton–Pottyond vonalára, de 2–5 km-rel a falvak előtt beásva magukat azokat is védték; feladták viszont Egerszéket.⁵²

A német Dél-Ukrajna Hadseregcsoport augusztus 28-i napi jelentése arról ír, hogy a magyar csapatok nem törtek át, ám ez pontosításra szorul. A magyar ellenlökés valóban nem tört át, de nem is ebből a célból indult. Az Úz völgyében eljutott az aklosi elágazóig, ahol három napra sikerült lezárni a csíkszentmártoni irányt. Feladatát tehát teljesítette.⁵³

Az ellenlökés lefolyását a visszaemlékezések révén jól ismerjük. A térségben elérhető csapatrészeket 27-én Csíkszentmártonban Radnóczy Antal ezredes, a 68. határ vadászcsoport parancsnoka gyülekeztette. Az összesített harcérték szempontjából három zászlóaljnyi magyar erőt arra utasította, hogy vonalba fej-

lődvé haladjon az Úz völgye irányába, s az aklosi elágazó körzetében állítsa helyre az eredeti állásokat. A szovjet vonalak áttöréséről szó sem volt a parancsban. A harcsoportot Némay László százados vezette, aki a 32/1. erődsszázad parancsnokaként jól ismerte a védelmi rendszert. Több helyen megütköztek kisebb szovjet csoportokkal, amelyeket szétszórtak. Hadifoglyokat is ejtettek, de román katonát nem találtak. Egy résztvevő emlékezete szerint „Visszafoglaltuk ezt a részt. Nem volt masszív ellenállás (...) augusztus 28-ánál tartunk, s még egy román sincs (...) nem igaz, hogy románok vezették őket (...) az oroszok a románokat éppen úgy szedték össze, mint mást.” Az ellenlökésben a magyar harcsoport kb. 280 főt veszített.⁵⁴

Az augusztus 31-én a Csíkszentmárton–Pottyond-terepszakaszra visszavonult erők – a német Breith-csoport támogatásával – megszilárdították állásaikat. Azokat csak szeptember 11-én éjfélről adták fel, amikor már folyt a Székelyföld 7-én megkezdett kiürítése.⁵⁵

Augusztus 28-án egy szovjet harcfelderítő járőr az aklosi elágazótól a Kézdivásárhelynél a Feketeügybe torkolló Kászon völgyében lejutott Kászonfeltiz határába. Oda nem vonult be, a szovjet felderítő csoportoknak általában nem is szabták feladatul lakott helyek elfoglalását.⁵⁶ 30-án a Kászon felső folyásánál a szovjet főerők elérték a Kászonújfalui határában telepített völgyzárát, és elfoglalták Kászonfeltizt, Kászonaltizt, Kászonimpéért és Kászonjakabfalvát. A völgyzárnál elakadtak, illetve nem erőltették tovább a támadást a Kézdiszék irányába. Az Úz völgyéből zömük nyugat felé fordult, ez váltotta ki az augusztus 31-i visszavonulást az aklosi elágazótól. A kászonújfalui völgyzárát a védők csak szeptember 9-én robbantották fel, amikor a Székelyföld kiürítése miatt fel kellett adni állásaikat.⁵⁷

Kászonjakabfalvánál szeptember 3-án a szovjet csapatok utoljára kísérelték meg az áttörést, ám a 24. székely határvadász-zászlóalj részei megghiúsították azt. E harcokban Mező Ferenc tartalékos zászlós kiérdemelte a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmét. A szakasza állásaira támadó túlerővel szemben maga vette át a géppuska irányzását, majd – sebesülten – a lőszer kifogytával, kézigranátokkal folytatta a közelharcot, egészen hősi haláláig.⁵⁸

Augusztus 28-án egy szovjet lovas harcsoport délről, a Kászon-patak mentén kijutott az Ojtozi-szoros nyugati kijáratánál lévő Ojtoz-telephez. A keleti kijáratához előző nap visszavonult német–magyar erők feladták a szorost és a telepet.⁵⁹ Másnap a német Abraham-csoport részei, a magyar 26/2. határvadász- és 24/1. erődsszázaddal Bereck irányából ellenlökést indítottak, és visszafoglalták az Ojtozi-szorost, illetve Ojtoz-telepet.⁶⁰ 30-án a 4. német hegyi hadosztály részeit is bevetették, ami hozzájárult a helyzet stabilizálásához az Ojtozi-szoros térségében.⁶¹ Másfél német zászlóalj a 8. székely határőrzászlóaljjal ellenlökést indított, és visszavette az előző nap elvesztett berecki határőrlaktanyát.⁶² Berecket másnap rövid időre egy, harckocsikkal megerősített szovjet harcsoport elfoglalta, de még aznap kiszorították a faluból. Az ojtozi völgyzár és Ojtoz-telep azonban véglegesen elesett. Az arcvonal ekkor Bereck és Lemhény északkeleti szegélyén húzódott.⁶³

A Kézdiszékben szeptember 1-én a szovjet 23. harckocsihadtest folytatta támadását, az Ojtozi-szoros felől behatolt Bereckre és Lemhénybe, s északról, a Veres-víz völgyében elérte és elfoglalta Esztelneket; ezzel Kézdivásárhelytől északkeletre kijutott a hegyek közül a Székely-medencébe.⁶⁴ 2-án a 4. német hegyihadosztály és a 8. székely határőrzászlóalj ellenlökést indított, s időlegesen

visszafoglalták a Lemhény–Bereck–Ozsdola-vonalat.⁶⁵ 4-én egy újabb betörés nyomán harmadszor, végleg elveszett Bereck. A szovjet harckocsik Ozsdoláig hatoltak. Ugyanezen a napon egy német ellenlökés visszavette Esztelneket az Ojtozi-szoros kijáratától északnyugatra.⁶⁶

Szeptember 4-én, miután a kora reggel indított szovjet támadás Berecktól nyugatra elakadt, csökkent a szovjet nyomás az Ojtozi-szorosban. A Déli-Kárpátokon való átkelés elősegítésére elvezényelték a 23. harckocsihadtestet, amely még aznap megkezdte erői átcsoportosítását az Ojtoz–Onyest–Foksány–Ploiești–Tömösi-hágó-menetvonalon Brassó irányába.⁶⁷

Szeptember 1-én román csapatok lépték át a határt a Szászrégen–Kolozsvár úton és elfoglalták Mezőörményest. Ettől délre 15 km-re egy másik harccsoport elfoglalta Mezősámsondot és Mezőrűcsöt. A 23. határvasdász-zászlóalj, a marosvásárhelyi Csaba királyfi gyorsfegyvernemi hadapródiskola riadócsoportja, a helyi csendőrőrsökből összeállított harccsoport és egy kisebb német légvédelmi részleg Mezőörményest még aznap délután visszavette, de a másik két község román kézen maradt.⁶⁸

28-án a front a Tátros völgyében is elérte a határt. A Gyimesi-szoros beljebb volt a határnál. Attól a ponttól, ahol a Tátros kilépett a határon, légvonalban 12 km-t, de a folyó több mint derékszögű kanyarulata miatt a völgyben haladva felfelé 17 km-t kellett megtenni a szoros alsó bejáratáig. A határnál, Gyimes községnél csak a 32. határportyázó-század teljesített szolgálatot. A völgyet feljebb két helyen zárta le völgyzár: Gyimesfelsőlóknál, a szoros bejáratánál a 32/2., s előtte 6 km-re Gyimesközéplóknál a 32/3. erődcsapata. Ez utóbbi a falu alatt a Tátrosba torkolló Hidegség völgyét zárta le. E patak mentén felfelé haladva ugyanis rá lehetett térni a Balánbányán át Gyergyószentmiklósról vezető hegyi útra, amely a Békás-szorostól befelé vezető völgybe torkollott, s azon át a Békás-szoros hátába lehetett kerülni.⁶⁹

28-án a szovjet 5. lovashadtest jobb szárnya a Tátros mentén elérte a határt, elfoglalta a román oldali Palánka (Palanca) határvárost, s az attól 1 km-re lévő, magyar Gyimes községet. A német Festner-csoport egy része azonban, amely a Tátros völgyében Moldva felől visszavonulva éppen aznap ért a határhoz, a Brusturoasa felől hátba támadta a szovjet harccsoportot, s visszafoglalta Palánkát és Gyimest.⁷⁰ A németek másnap a Gyimesközéplók előtti völgyzárig vonultak vissza, feladva a völgyzár alatti falvakat: Gyimest, Tarhavaspatákát és Gyimesbükköt.⁷¹

Sebő Ödön emlékiratai szerint, aki akkor főhadnagy rendfokozatban a 32. határvasdász-zászlóalj 4., gyimesbükki őrsének parancsnoka volt, a védelemben részt vett még az 1. székely hegyi tüzérszázad egy ütege négy db 7,5 cm-es 1914/35 M. hegyi ágyúval, amelyek a Bilibók-hegy déli lejtőjéről tűz alatt tartották a Tátros völgyét a határnál. Mellettük egy század székely határőr ásta be magát. Beérkezett egy honvéd aknavető alosztály is, ismeretlen számú és űrméretű aknavetővel. Sebő mint rangidős átvette ezen alakulatok felett a parancsnokságot. A német Festner-csoport részeként Sebő a 72/II. páncélgránátos-zászlóaljat azonosítja, Fuchs százados parancsnoksága alatt.⁷²

Magában a Gyimesi-szorosban 30-án nem voltak számottevő harcok, de a Palánkáról délre a Csügés-patak mentén felvezető úton a szovjet oldalőrsök felhatoltak a Csobányos völgyét északról határoló hegyekig, s elfoglalták az úmenti öt kis falut, ebből hármat magyar területen: Gyepecze, Sóstelek, Kostelek.⁷³ 31-én Csügés településtől nyugatra átkelve a hegyeken, leereszkedtek

a Boros-patak mentén, elfoglalták Borospatakát, s Gyimesközéplak és Gyimesfelsőlok között kijutottak a Tatrosához. A középlaki völgyzár, bár így a háttába kerültek, még nem esett el, oda kelet felől épp aznap vonult vissza egy német zászlóalj.⁷⁴

Szeptember 1-én újabb szovjet–román alakulatok jelentek meg a térségben: a szovjet 6. gárda-lövészhadosztály, a román 103. hegyihadosztály, 7. nehéz-tüzérezred és 1. páncéloscsoport. A friss erők keletről, Gyepecze felől átkeltek a vízválasztón, leereszkedtek a Tatros völgyébe és átvágták az út- és vasútvonalat Gyimesfelsőlok és Sántatelek között.⁷⁵ 2-án a magyar 10. rohamtüzérezred támogatásával a német 46. gyaloghadosztály részeiből álló Festner-csoport helyreállította az összeköttetést Gyimesközéplak és Gyimesfelsőlok között.⁷⁶ Az oroszok 2-án megrohmozták Sebő főhadnagy a Bilibók-hegy oldalában, a Tatroskanyarulat felett északra kiépített állásait, de a védők visszaverték őket.⁷⁷ 4-én és 5-én tüzérségi előkészítéssel kétszer is sikertelenül támadták a Sebő-csoportot. A honvédek és a székely határőrök hadifoglyokat is ejtettek.⁷⁸

Szeptember 4-én a Békás-szorosba felvezető út mentén a német 46. gyaloghadosztály részei feladták az utolsó román falut, Ticost, miután a szovjet csapatok átkarolták ottani völgyzárukat. A front ezen a napon a Békás-szorosban is elérte a magyar határt.⁷⁹

Augusztus 30-án a német XVII. hadtest román területen a Dornavatra (Vatra Dornei) várost megközelítő szovjet 159. Gárda megerősített körlet⁸⁰ feltartóztatására a sepsiszentgyörgyi 57/I. pótgyalogzászlóalj, egy határvadász- és két székely határőrzászlóalj is bevetett a német 3. hegyihadosztály támogatására. Dornavatra csak október 1-én került szovjet kézre. A magaslatokon, a román oldalon lévő Florina-Sunatori szőrványtelepülés körzetében az 57/1. pótgyalogzászlóalj október 6-áig tartotta állásait, s akkor is csak parancsra vonult vissza. Ezzel északon, a Borgói- és a Radnai-hágónál egy hónapra elhárult a szovjet betörés veszélye. A Székelyföld kiürítését követően az ún. Kosnai-nyakat és az attól északra húzódó kárpáti arcvonalat a német hadvezetés továbbra is tartani akarta.⁸¹

Augusztus 29-én Sepsiszentgyörgytől délnyugatra, Előpataknál, s a várostól délkeletre, Bikfalvánál voltak elhárító harcok a betört román határőrökkel. Az ott állásban lévő két magyar határvadászszázad és egy rohamszázad támogatására a Sepsiszentgyörgy–Brassó-út tengelyében német ellenlökés indult, s a határon túlra vetette vissza a románokat. Előpataknál is volt egy völgyzár, ez azonban nem illeszkedett az Árpád-vonal védelmi rendszerébe.⁸² Másnap a románok ismét átlépték a határt. Egy ezred betörését jelentették Előpatak, egy másik ezredét Illyefalva–Kökös körzetében, amelyek e falvakat elfoglalták.⁸³ 31-én a magyar–német erők visszafoglalták a két községet, viszont egy újabb román betörés nyomán elesett Előpatak.⁸⁴ 30-án már nem a határőrséghez, hanem az I. hegyihadtesthez tartozó román csapatok lépték át a határt az Olt vonaláról, a Baróti-hegység két oldalán.⁸⁵

Szeptember 2-án a román hegyihadtest négy csoporttal támadott az Olt folyó mentén. A jobb szárny nem jutott előre, a balszárny elfoglalta Barótot. A 13. székely határőrzászlóalj azonban ezt a csoportot feltartóztatta, s másnap egy német páncéloscsoport támogatásával visszavetette a határon túlra. A középén támadó két csoport 7–10 km mélyen előrejutott Köpec térségéig. Az arcvonalt az elkövetkező napokban itt a mindkét oldalról indított támadások és ellenlökések ellenére számottevően nem változott.⁸⁶

4-én a német–magyar csapatok Sepsiszentgyörgytől délnyugatra újabb betörési kísérletet hárítottak el. Ez önmagában még nem bírt volna nagyobb jelentőséggel, ám riasztó jel volt, hogy azt nem román, hanem szovjet erők hajtották végre. Megjelenésük azt jelentette, hogy a szovjet csapatok a Déli Kárpátokon átkelve már bent vannak Dél-Erdélyben.⁸⁷

Egyre égetőbbé vált, hogy a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport aktív (támadó) hadműveleteket kezdeményezzen. Szeptember 2-án a magyar 2. hadsereg és a német Gruppe Siebenbürgen belépett a hadseregcsoport alárendeltségébe. A szeptember 5-én a Déli-Kárpátok átjáróinak lezárására megindult támadás azonban már más tanulmány lapjaira tartozik.

■ JEGYZETEK

1. Csima János: *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához*. HM Központi Irattár, Bp., 1961. 263.; Veress Lajos: *Magyarország honvédelme a II. világháború előtt és alatt*. I–III. Danubia, München, 1973. III–21., XVI. fejezet 3. sz. vázlat; *Magyarország a második világháborúban*. Lexikon. Szerk.: Sipos Péter – Ravasz István. Petit Real, Bp., 1997. javított és bővített utánnomás (a továbbiakban: Lexikon). 243., 468–469.
2. *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Heeresgruppe Südukraine*. Hadörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) Mikrofilm-tár (a továbbiakban: KTB) 895. tekercs 7208225. felvétel; Veress Lajos: i. m. III–22.
3. Veress Lajos: i. m. III–XVI. fejezet 1., 2., 3. sz. vázlat; Kálmán Dániel: *A m. kir. Honvédség a 2. Világháborúban*. I–II. HL Tanulmánygyűjtemény 2779. fsz. II–254.; *A m. kir. Honvédség összevont M. hadrendje 1943. augusztus 10-én*. HL 9352/m.1.b. 1943 (a továbbiakban: 1943. évi Hadrend).
4. Uo.
5. Uo.
6. Uo.
7. *Honvéd Vezérkar 1. osztály napi intézkedései*. HL Vkf. 1. 304/a. doboz (a továbbiakban: Intézkedések) 171.; *Honvéd Vezérkar 1. osztály napi tájékoztatói*. HL Vkf. 1. 304. doboz (a továbbiakban: Tájékoztatók) 488/b.; Csima: i. m. 263.; Lexikon 251–252.
8. Intézkedések 165., 171.; Tájékoztatók 488/b.
9. Csima: i. m. 263.; Veress Lajos: i. m. III–XVI. fejezet 2. sz. vázlat; Intézkedések 166., 168., 171.; Tájékoztatók 488/b.
10. Tájékoztatók 496/b., 498/b.; Csima: i. m. 264.; Kálmán: i. m. II–254.; *A 2. hds. harcai Erdély földjén 1944. szept., okt. hónap*. HL Békeelőkészítő Iratok, 3. doboz A/VI/27 (a továbbiakban: HL BEI) 5.
11. Veress Lajos: i. m. III–22. és XVI fejezet 5. vázlat; Csima: i. m. 265.
12. Mehner Kurt: *Die geheimen Tagesberichte der deutschen Wehrmachtführung im zweiten Weltkrieg 1939–1945 I–XII*. Biblio, Osnabrück, 1984. X–517.; KTB 895. tekercs 7208213. felvétel.
13. KTB 895. tekercs 7208190–7208192. felvétel; *Armata Română în războiul antihitlerist. Album de scheme*. Szerk.: A. Marinescu – Gh. Romanescu. Editura Militară, Buc., 1980. (a továbbiakban: Armata Română) 63.
14. KTB 895. tekercs 7208192. felvétel.
15. KTB 895. tekercs 7208223., 7208272. felvétel; Tájékoztatók 494/b.
16. KTB 895. tekercs 7208225., 7208400. felvétel.
17. KTB 895. tekercs 7208203. felvétel.
18. Sylvester Lajos: *Úz-völgyi hegyomlás–IV. Új Magyarország 1994. augusztus 22–27. augusztus 26. 12.* (a továbbiakban: Sylvester-cikk).
19. KTB 895. tekercs 7208208. felvétel; Megjegyzendő, hogy itt Gruppe Fessner olvasható, ám ez elírás, mivel a további felvételeken Gruppe Festner található.
20. KTB 895. tekercs 7208224–7208225. felvétel.
21. KTB 895. tekercs 7208214. felvétel.
22. KTB 895. tekercs 7208239., 7208242., 7208244. felvétel.
23. KTB 895. tekercs 7208451. felvétel.
24. M. V. Zaharov: *A 2. és a 3. Ukrán Front felszabadító hadműveletei Délkelet- és Közép-Európában 1944–1945*. Zrínyi, Bp., 1973. 134–137.
25. Zaharov: i. m. 138–139.; M. M. Minaszjan: *Oszvobozsgyenyije naródiv Jugo-Vosztocsnij Evropü*. Vojenizdat, Moszkva, 1967. 171–172.
26. *Románia hozzájárulása a fasizmus felett aratott győzelemhez*. Szerk.: Bitay Ödön. Politikai Könyvkiadó, Buk., 1965. 26., 73., 80.

27. Tájékoztatók 1944. augusztus 25–31.; Gosztonyi Péter: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Európa, Bp., 1992. 2. kiadás. 171.; Veress Zoltán: *A Marosvásárhelyi románok elleni csatákról*. HL Tanulmánygyűjtemény 3141. fsz. 2.
28. KTB 895. tekercs 7208207. felvétel; Mehner: i. m. X–478.; Tájékoztatók 494/b.; a magyarországi harcok befejezését illetően lásd: Lexikon 300–302.
29. KTB 895. tekercs 7208207. felvétel („*Von Onesti drückte er in Richtung auf den Ojtoz-Pass bis Grozesti vor und nördl. davon stieß er von Darmanesti im Uzul-Tal mit Infanterie und einigen Panzern nach Westen über die ung. Grenze bis 12 km nordostw. Feltiz.*”); HL BEI 4.
30. Sylvester-cikk augusztus 26. 12.
31. 1943. évi Hadrend; Veress Lajos: i. m. III–XVI. fejezet 1., 2. vázlat; Sylvester Lajos: *Úz-völgyi hegyomlás* Kaláka Könyvek, Sepsiszentgyörgy, 1996. 55–71., 95–96.; Szóts Dániel: *Sohasem felejtem el*. Albert, Sepsiszentgyörgy, 1999. 38.; Szabó József János hadtörténész alezredes, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem helyszíni kutatásai és közlése.
32. Sylvester: i. m. 98.
33. Szóts: i. m. 138–139.
34. Zaharov: i. m. 138.; Minaszjan: i. m. 153., 160., 169.; Armata Română 72–73., 76.; Kálmán: i. m. II–254. ; KM X–482.
35. Tájékoztatók 496/b. lap; Sylvester-cikk augusztus 26. 12., augusztus 27. 17.; Sylvester: i. m. 92.; Szabó József János kutatásai és közlése.
36. Szóts: i. m. 45. ; Sylvester: i. m. 63., 65.
37. Mehner: i. m. X–482. („...*drängen feindl. Kav.-Verbände über die Grenze bis in Gegend SW Pojana Uzul for.*”)
38. Sylvester-cikk augusztus 26. 12.; Sylvester: i. m. 58–60., 62., 67–69.; Szóts: i. m. 42–45.
39. KTB 895. tekercs 7208213. felvétel; KM X–482.; Kálmán: i. m. II–256.; Minaszjan: i. m. 153.
40. A korabeli magyar szabályzatok szerint seregtettek (a kötelékek dandártól felfelé) ellentámadást, csapattettek (kötelékek ezredtől lefelé) ellenlökést hajtottak végre.
41. KTB 895. tekercs 7208220. felvétel.
42. KTB 895. tekercs 7208213. felvétel; Mehner: i. m. X–482.; Kálmán: i. m. II–256.; Minaszjan: i. m. 153. ; Sylvester: i. m. 55., 69., 71–78., 88–89., 95.; Szabó József János kutatásai és közlése; Boér Imre visszaemlékezése Szabó József János birtokában.
43. 27. számú hadijelentés (in Hadijelentés-gyűjtő, a Honvéd Vezérkar 6. osztályának sajtó számára kiadott hadijelentései, HL 304/a. doboz) 674/b.
44. Keresztes Andor visszaemlékezése, Szabó József János birtokában.
45. Boér Imre visszaemlékezése, Szabó József János birtokában.
46. Tájékoztatók 498/b.
47. Sylvester-cikk augusztus 26. 12.
48. KTB 895. tekercs 7208231. felvétel; Tájékoztatók 500–500/b.
49. Tájékoztatók 502/b–503.
50. Tájékoztatók 504/b.
51. Mehner: i. m. X–485.; Tájékoztatók 498/b.; Sylvester: i. m. 46.; Sylvester-cikk augusztus 27. 17.; Szabó József János kutatásai és közlése; Szóts: i. m. 50.
52. Sylvester-cikk augusztus 27. 17.; Szabó József János kutatásai és közlése.
53. KTB 895. tekercs 7208224. felvétel; Tájékoztatók 498/b.
54. Sylvester: i. m. 80–83.
55. KTB 895. tekercs 7208244. felvétel; Sylvester-cikk augusztus 27. 17.
56. KTB 895. tekercs 7208224. felvétel; Tájékoztatók 498/b.
57. Tájékoztatók 502/b–503. lap; Sylvester: i. m. 85.; Szabó József János kutatásai.
58. Pillésfalvi Péter–Kovács Vilmos – Maruzs Roland: „*Vitézségért*”. *Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban*. Vatieta 93 Kft., Bp., 2001. 70.
59. KTB 895. tekercs 7208224. felvétel.
60. KTB 895. tekercs 7208231. felvétel.
61. KTB 895. tekercs 7208238–7208239. felvétel.
62. Tájékoztatók 502/b–503.
63. Tájékoztatók 504/b.
64. Mehner: i. m. XI–3.; KTB 895. tekercs 7208251., 7208253. felvétel.
65. KTB 895. tekercs 7208257. felvétel.
66. KTB 895. tekercs 7208273. felvétel.
67. Minaszjan: i. m. 169.
68. KTB 895. tekercs 7208252. felvétel; Veress Zoltán: i. m. 2–4.
69. Veress Lajos: i. m. III–1., 2. sz. vázlat.
70. KTB 895. tekercs 7208224–7208225. felvétel.

71. KTB 895. tekercs 7208236. felvétel; Tájékoztatók 500–500/b.
72. Sebő Ödön: *A halálra ítélt zászlóalj*. Magyar Könyvklub, Bp., 1999. 117–118.
73. Tájékoztatók 502/b–503.
74. Tájékoztatók 504/b.
75. KTB 895. tekercs 7208251. felvétel; Armata Română 79.; Magó István (1944. augusztus–szeptember fordulóján a III. Erődítési Csoportparancsnokság 16. erődítési kirendeltség gyimesközéploki építő részlegének katonája) levele és emlékirata a szerzőhöz (elhelyezve a Hadtörténelmi Levéltárban) 6.
76. KTB 895. tekercs 7208257. felvétel.
77. Sebő: i. m. 135.
78. Sebő: i. m. 142–144.
79. KTB 895. tekercs 7208273. felvétel.
80. Sajátos szovjet terminológia, korábban erődvonalakat biztosító alakulatok megnevezésére.
81. Tájékoztatók 504/b.; KTB 895. tekercs 7208245. felvétel; Armata Română 73.; Gocz József: *3006 év hadifogságban*. Charcta, Sepsiszentgyörgy, 2001. 174–178.
82. Tájékoztatók 500–500/b. lap; a völgyzárra vonatkozóan Szabó József János kutatásai és közlése.
83. Tájékoztatók 502/b.
84. Tájékoztatók 504/b., 505.
85. Armata Română 77.
86. KTB 895. tekercs 7208260., 7208265. felvétel; Armata Română 77.
87. Mehner: i. m. XI–9.

